

سفرنامه‌نویسی در ادبیات فارسی پیشینه‌ای تابناک و هزارساله دارد. از روزگاران قدیم در میان جهانگردان و سیاحان ایرانی که با انگیزه‌های گوناگون به سیروسیاحت می‌رفتند، نویسندگانی صاحب‌ذوق یافت می‌شدند که یادداشت‌ها و گزارش‌هایی از مشاهدات، ماجراها و رویدادهای سفرخویش را به نام «سفرنامه» به عنوان رهاوردی برای جامعه و دوستان خود فراهم می‌آوردند.

یکی از مهم‌ترین موضوعات برای نگارش سفرنامه در گستره ادبیات جهانی، سفر به خانه خدا در شهر مکه معظمه بوده و هست. در طول تاریخ، میلیاردها انسان برای انجام فریضه حج، راهی این سرزمین مقدس شده، در کنار خانه خدا و در مشاعر مقدس به عبادت می‌پرداختند. تقریباً تمامی این زائران در طی این سفر، به مدینه منوره نیز مشرف می‌شوند و به زیارت حرم رسول خدا ﷺ و قبور امامان و صحابه بزرگ قبرستان بقیع می‌روند. این سفر روحانی، برای هر مسافری که قدم در این سرزمین می‌گذارد، خاطره‌ای است فراموش‌ناشدنی و مسافران این دیار تا پایان عمر به یاد خاطرات این سفر زندگی می‌کنند و آن را نقطه اوج زندگی معنوی خود می‌دانند.

معمولاً سفرنامه‌های مربوط به حج، از اهمیت و جاذبه بیشتری در بین سفرنامه‌های دیگر، برخوردار بوده و نکات حساس و مهمی را از چگونگی حجگزاری حاجیان در قرون گذشته، شیوه رفتار آنان با یکدیگر، سختی‌ها و دشواری‌های گوناگون بین راه، نبود امکانات مادی و رفاهی، برخورد خشن اهالی مکه و به خصوص مدینه با حاجیان غیرعرب و... را گزارش کرده‌اند.

امروزه نیز بسیاری از زائران بیت الله الحرام دل‌نوشته‌های خود را با عنوان «خاطرات سفر حج» به رشته تحریر درمی‌آورند. البته با دگرگونی نظام‌های اجتماعی، وسایل مسافرت، پیشرفت علوم و فناوری در روزگار ما، سفرنامه‌های حج شکل دیگری به خود گرفته است و این البته امری طبیعی است؛ زیرا دیدگاه‌های سیاسی و اجتماعی مردم امروز، نسبت به گذشته عوض شده و این موضوع خواه‌ناخواه در نوشته افراد نیز تأثیر می‌گذارد؛ چون امروزه مسافرت به بیت الله اغلب با هواپیما صورت می‌گیرد؛ بنابراین در سفرنامه‌های معاصر از توصیف منازل بین راه خبری نیست. نیز وضع اجتماعی زمان ما ایجاب می‌کند برخی از روزنامه‌ها و مؤسسات خبرپراکنی، گزارشگرانی به مکه گسیل دارند تا اخبار برگزاری مراسم حج را برای خوانندگان روزنامه گزارش کنند. تعدادی از سفرنامه‌های حج در زمان ما نیز محصول چنین گزارش‌هایی است.

طی بررسی جامعی درباره سفرنامه‌های حج، مشخص شد تا پایان سال ۱۳۸۹ شمسی نزدیک به ۲۶۰ سفرنامه و خاطرات حج توسط نویسندگان ایرانی منتشر شده است. این سفرنامه‌ها دوگونه‌اند: برخی

کتاب‌شناسی موضوعی

کتاب‌شناسی سفرنامه‌ها و خاطرات حج زنان

اباذر نصر اصفهانی

چکیده: سفرنامه‌نویسی در ادبیات فارسی پیشینه درخشانی دارد. در این میان یکی از مهم‌ترین سوژه‌ها برای نگارش سفرنامه در گستره ادبیات جهانی، سفر به خانه خدا است که زنان نیز به این امر اهتمام ویژه‌ای داشته‌اند. نویسنده در مقاله حاضر، کتاب‌شناسی سفرنامه‌ها و خاطرات سفر حج که از سوی زنان ایرانی به رشته تحریر درآمده است را به صورت الفبایی نام نویسندگان همراه با توصیف مختصری از محتوای آنها، ارائه می‌دهد.

کلیدواژه: سفرنامه‌نویسی، خاطرات حج، کتاب‌شناسی حج.

پیشینه تاریخی برخی اماکن و تحولات تاریخی آنها را بررسی نماید تا اقدامات دولت وهابی عربستان در تخریب اماکن مذهبی برملا شود.

اوصیا، اقدس (متولد ۱۳۲۷)

سفر به سرزمین وحی؛ ج ۱، ساری: شلفین، ۱۳۸۷، ۱۲۷، ص، رقعی.
شابک: ۹ - ۷۴ - ۲۷۳۱ - ۹۶۴ - ۹۷۸
نویسنده مطالب خود را در هفت بخش تنظیم و تبویب کرده است: سفر به سرزمین وحی، حجاج، ابعاد معنوی و تربیتی حج، اصلاح نفس بعد از اعمال حج، زهد و تقوی واقعی در مراسم حج، آموختن یاوری در مراسم حج، و دوری از فعل حرام در حج.

بغدادی، لعیا (متولد ۱۳۵۵)

طواف عشق؛ ج ۱، تهران: مشهد، ۱۳۸۳، ۳۱، ص، پالتویی.
خاطرات سفر به مکه و طواف در قالب نثر ادبی است. مناسک حج و آنچه دیده و زیارت اماکن متبرک را با زبان منظوم بیان کرده است.

تقوی میلانی، سمانه

دل باختگان دیار نور: خلاصه خاطرات دانش‌آموزان سفر عمره؛ ج ۱، تهران: نشر مشعر، ۱۳۸۵، ۵۴، ص، پالتویی.
شابک: ۹ - ۰۱۳ - ۵۴۰ - ۹۶۴

نویسنده در زمان نگارش کتاب یکی از دانش‌آموزان مدارس تهران بوده، که به شکل خلاصه دیدار مدینه و مکه را روایت کرده است. این سفر در مرداد - تیر سال ۱۳۸۴ واقع شده است. عناوین برخی از این نوشته‌ها عبارت‌اند از: همه چیز و همه کس نشان از او دارد، فرودگاه و وداع با مشایخت‌کنندگان؛ اینجا مدینه است شهر نور و ستاره‌ها، بقیع، فریاد بی صدا و مظلومانه‌ی علی، احد بزرگ‌ترین عبرت، مسجد سبعه، لحظاتی با خدا، جمال کعبه، خدا کند توییایی، کوه ثور و نگاهی از دور، و وداع با بیت الله الحرام.

ثقفی، عاطفه

دو بهشت: یادداشت‌های سفر حج بیت الله الحرام؛ ج ۱، قم: بضعة الرسول ﷺ، ۱۳۸۰، ۷۲، ص، رقعی.
شابک: ۴ - ۶ - ۹۲۹۵۳ - ۹۶۴

این اثر، سفرنامه حج مؤلف در سال ۱۴۱۳ قمری است. نویسنده، بیت الله الحرام در مکه و روضه نبوی در مدینه را دو بهشت روی زمین توصیف کرده که به دلیل اهمیت و تأثیرگذاری آنها همواره مورد توجه مسلمانان بوده و سالانه میلیون‌ها مسلمان برای زیارت آنجا مسافرت دارند.

جامع نائینی، بتول

راهی به سوی خدا: یادداشت‌هایی درباره حج و مشاهداتی از آن سفر؛ ج ۱، قم: تسنیم، ۱۳۸۵، ۳۶۷، ص، وزیری.
شابک: ۹ - ۱۱ - ۵۸۶۴ - ۹۶۴

سفرنامه پیشینیان است که با کوشش برخی محققان تصحیح و به چاپ رسیده است و برخی دیگر سفرنامه و خاطرات نویسندگان معاصر از سفر حج است.

بررسی تاریخ ادبیات ایران بیانگر جایگاه والای زنان ایرانی در این حوزه است. در موضوع سفرنامه و خاطرات حج نیز زنان اهتمام ویژه‌ای داشته‌اند؛ به گونه‌ای که از ۲۵۰ سفرنامه منتشر شده، ۳۶ سفرنامه متعلق به آنهاست. با بررسی سفرنامه‌هایی که به دست زنان نگارش یافته، می‌توان تلقی و برداشت زنان از حج و آموزه‌های آن را فهمید. نیز می‌توان برداشت آنها از احکام و اسرار و معارف سفر حج و تحلیل‌های آنها درباره معارف حج را دانست. این موضوع می‌تواند مورد جالبی برای تحقیق باشد.

در ادامه گزارش تنها کتاب‌شناسی سفرنامه‌ها و خاطرات سفر حج زنان ایرانی، به صورت الفبایی نام ارائه م‌شود.

احتشامی، طیبه (متولد ۱۳۵۵)

سفری به سایه عرش، ج ۱، اصفهان: خاتم الانبیاء، ۱۳۸۴، ۱۶۸، ص.
شابک: ۹ - ۱۶ - ۸۳۷۸ - ۹۶۴
نویسنده اماکن مذهبی را توصیف می‌نماید و بخش‌های مهم و جذاب خانه خدا را از منظر معماری، زیبایی‌های هنری و... توصیف می‌نماید.

احمدی معافی، زهرا (متولد ۱۳۴۰)

راهیان حج: دیدار با معبود؛ ج ۱، قم: شمیم کوثر، ۱۳۸۷، ۸۰، ص، رقعی.
شابک: ۱ - ۱۹ - ۵۰۳۹ - ۹۶۴ - ۹۷۸
عنوان روی جلد:

راهیان حج: دیدار با معبود؛ مدینه منوره و مکه مکرمه.

در این نوشتار، نویسنده مشاهدات و برداشت‌های خود را از سفر حج به رشته تحریر درآورده است. وی ضمن بیان مقدمات سفر روحانی و معنوی حج، به توصیف مکه و مدینه و اماکن زیارتی و مشاهد شریفه پیامبر ﷺ و اهل بیت آن حضرت به ویژه در بقیع و ترسیم مظلومیت ایشان پرداخته و زندگانی برخی از مدفونین در مکه و مدینه به ویژه بقیع را به صورت اجمالی بیان می‌کند. توصیف خانه کعبه، عرفات، مشعر، منی، جمرات، کوه احد، جبل النور، غار حرا، قبرستان ابوطالب، بیت الاحزان، قبرستان بقیع، مسجد قبا و ذوقبلتین و همچنین تفسیر اعمال حج و عمره، از مهم‌ترین مندرجات این کتاب است.

امیریان زاده، مرگان (متولد ۱۳۴۷)

میعادگاه عاشقان؛ با همکاری فاطمه محمدی؛ ج ۱، شیراز: فرامتن، ۱۳۸۴، ۱۴۴، ص.
شابک: ۷ - ۹ - ۹۴۷۰۶ - ۹۶۴

نویسنده از اماکن و نیز از مناسک گزارش داده و سعی کرده است

نویسنده، نخست مطالبی درباره حج با استناد به آیات و روایات بیان کرده است؛ ضمن آنکه برخی از ادعیه و اذکار و مستحبات اماکن مقدسه مکه و مدینه را آورده است. سپس، توضیحاتی در خصوص تاریخ و جغرافیای مکان‌های مقدس مکه و مدینه ذکر کرده و اشعاری نیز درباره اماکن و مناسک و اسرار حج به همراه تعدادی مدیحه و غدیریه فراهم آورده است. بخش پایانی کتاب نیز، به یادداشت‌ها و خاطرات نگارنده از سفر حج در سال ۱۳۷۶ اختصاص دارد.

حیدری، فاطمه (متولد ۱۳۵۶)

هستم اگر می‌روم؛ برای حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت، تهران؛ مشعر، ۱۳۸۹، پالتویی.

داوودپور، مرضیه (متولد ۱۳۳۵)

خانه دوست اینجاست؛ چ ۱، مشهد: پاژ، ۱۳۸۶، ۲۱۲ ص، رقعی. نویسنده هرآنچه دیده یا شنیده را گزارش کرده و نیز مساجد، بخش‌هایی از مسجد نبوی و مسجد الحرام را از جنبه‌های معماری و غیره بررسی کرده است.

رزاق‌پور، زهرا (متولد ۱۳۳۰)

خاطرات حج عمره؛ چ ۱، گرگان: مختومقلی فراغی، ۱۳۸۵، ۳۲ ص.

شابک: ۸-۰۷۷-۵۰۸-۹۶۴

رضایی، افسانه (متولد ۱۳۵۵)

در حریم دوست؛ چ ۱، گرگان: رشاد، ۱۳۸۴، ۲۹۳ ص.

شابک: ۴-۳۵-۷۷۳۹-۹۶۴

نویسنده از ابتدای سفر، دیده‌های خود در راه مکه و سپس رفتارهای زائران، زیارتگاه‌ها، آداب و رسوم و هرآنچه برایش اهمیت داشته، گزارش کرده است.

رضایی، ایراندخت (متولد ۱۳۲۸)

آفتاب عشق: خاطرات سفر حجاز؛ چ ۱، تهران:

اوحدی، ۱۳۷۹، ۹۶ ص.

شابک: ۸-۷۳-۶۳۷۶-۹۶۴

مجموعه خاطراتی است که در طول سفر به مکه و مدینه به منظور اجرای مناسک و اعمال حج یادداشت کرده است.

زواریان، زهرا (متولد ۱۳۴۰)

شبستان دل: سفرنامه حج تمتع، سال ۱۳۷۲؛ چ ۱، تهران:

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی،

انتشارات مدرسه، ۱۳۷۸، ۱۵۲ ص، رقعی.

شابک: ۵-۸۳۵-۴۳۶-۹۶۴

ساسانی‌خواه، فائزه (متولد ۱۳۵۷)

تا صور اسرافیل؛ چ ۱، تهران: سفینه، ۱۳۸۸، ۲۰۶ ص، رقعی.

شابک: ۲-۱۱-۵۰۱-۶۰۰-۹۷۸

این کتاب، خاطرات حج نویسنده است. او هر یک از مراحل حج و هر کدام از مناسک را به تفصیل و با آداب تمام گزارش کرده و دیدگاه‌های افراد پیرامون خود را منعکس کرده است.

شریل‌لی، مهین دخت (متولد ۱۳۳۶)

خانه دوست؛ چ ۱، تهران: مهین شریلی،

۱۳۸۶، ۱۴۶ ص، رقعی.

شابک: ۴-۲۶-۰۴۱۰-۹۶۴-۹۷۸

نویسنده احساسات، یافته‌ها و مشاهدات خود از اماکن متبرکه و دیگر وقایع و رفتارها را به دقت گزارش کرده است.

شهربانو بیگم^۱ (درگذشت ۱۱۲۰ ق)

سفرنامه منظوم حج (همراه با نقشه‌ها و تصاویر)، سراینده بانوی اصفهانی؛ به کوشش رسول جعفریان؛ چ ۱، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۶، نه + ۱۱۱ ص، خشتی.

شابک: ۱-۹۱-۸۴۰۴-۹۶۴-۹۷۸

چاپ دیگر

سفرسبز: خاطرات حج یک زن، سراینده یک بانوی اصفهانی؛ مؤلف و برگردان به نثر حاجیه همدم کفشگر؛ چ ۱، اصفهان: پویان مهر، ۱۳۸۶، ۲۰۰ ص، وزیری.

شابک: ۶-۱۱-۲۷۱۱-۹۶۴-۹۷۸

سفرنامه حج منظوم سیده شهربانو بیگم، دختر محتسب‌الممالک، مربوط به اواخر دوران صفویه با قالب شعرو نظم ادبی است. خاندان سیده بانو اصفهانی از سادات حسنی اردوباد - در نزدیکی رود ارس - بوده‌اند و در اصفهان زندگی می‌کردند. ایشان طی چند نسل، منصب محتسب‌الممالکی حکومت صفویان را برعهده داشته‌اند؛ همچنین همسر سیده بانو میرزا خلیل، رقم‌نویس بوده است. وی براساس آنچه در آغاز سفرنامه منظوم خود آورده است، پس از فوت همسرش از سوی برخی بستگان و دیگر افراد مورد اذیت و آزار قرار می‌گیرد تا جایی که آسودگی و راحتی، از زندگی او سلب می‌شود؛ به همین دلیل به فکر چاره افتاده، به این نتیجه می‌رسد که باید به سفر حج برود. مدت زمان سفر بانوی اصفهانی به خانه خدا، هفت ماه بوده است. اشعار وی با

۱. همدم کفشگر سیجانی، حاجیه؛ کفشگر، همدم.

عرب، عصمت (متولد ۱۳۵۸)
گل‌ریزان معشوق و اشک‌ریزان عاشق؛ ج ۱، تهران: فرزندگان
تهران، ۱۳۸۵، ۵۳ ص، رقعی.

شابک: ۰-۳-۹۱۱۲۹-۹۶۴-۹۷۸

سفرنامه معنوی دانش‌آموزی جوان به مکه مکرمه و مدینه منوره است. سفری به همراه شمار دیگری از دانش‌آموزان از سوی سازمان دانش‌آموزی برنامه‌ریزی شده است. خاطرات جالب وی در این سفر و بیان احساسات ناب و خالصش، در این کتاب جمع‌آوری شده است. او معتقد است: با این سفر در دیراها شد تا با شنا در آب‌های پهناور، طعم معرفت و حقایق مذهبی را بادل و جان خویش لمس نماید.

عصمت السلطنة^۳

«سفرنامه مکه»، پنجاه سفرنامه حج قاجاری (به کوشش رسول جعفریان، تهران، علم، ۱۳۸۹)، صفحه ۳۳۳ - ۴۱۱. از معدود سفرنامه‌های حج دوره قاجار است که توسط یک زن در سال ۱۲۹۷ قمری نوشته شده است. عصمت السلطنة، دختر فرهاد میرزا بوده است. از فرهاد میرزا سفرنامه‌ای وزین برجای مانده است. این خانم به صورت روزانه سفرنامه می‌نویسید. بنابراین آنچه در سفرنامه آمده، حاصل همان مطالبی است که در حین سفر - نه بعد از آن - نوشته است. وی بیشتر به بیان منازل راه و مشکلات و گرفتاری‌های سفر پرداخته است.

علوی، اعظم سادات (متولد ۱۳۱۵)

هفت؛ تهران: مؤلف، چاپ ۱، ۱۳۸۹، ۱۶۷ ص.

شابک: ۰-۲-۰۴۵۹۵۲-۹۶۴-۹۷۸

خاطرات حج نویسنده است.

علی اکبری، ناهید

بهشت دلدادگی؛ تهران: سفیر ادهال، چاپ ۱، ۱۳۸۹، ۱۰۸ ص.

شابک: ۰-۵-۰۱-۶۰۶۸-۶۰۰-۹۷۸

علویه همایونی،^۴ زینب السادات (متولد ۱۲۹۶)

سفرنامه علویه همایونی؛ ج ۱، اصفهان: گلبهار، ۱۳۸۷، ۹۸ ص، رقعی.

شابک: ۰-۶-۷۳-۵۶۹۱-۹۶۴-۹۷۸

مجموعه خاطرات خانم علویه همایونی در جریان سفر حج است. این خانم یکی از شاگردان حاجیه خانم بانو نصرت بیگم امین بوده است و در این کتاب خاطرات سفر حج خود را به رشته تحریر درآورده است.

سادگی و روانی سروده شده است و از نظر قواعد شعری نیز مشکلی ندارد. اهمیت این منظومه حج بدان دلیل است که سراینده آن زنی است فرهیخته و این مسئله در تاریخ ادبیات فارسی، کم‌نظیر است.

این کتاب تحت عناوین سفرنامه منظوم حج، هزار و دویست بیت، سفر سبزه: خاطرات حج یک زن، سراینده یک بانوی اصفهانی، توسط ناشران مختلف در سال‌های متفاوت منتشر شده است.

صادقی، میترا (متولد ۱۳۵۲)

روایت مشرقی: گزیده‌ای از خاطرات مدیران، معاونین و روحانیون کاروان‌های عمره دانشجویی؛ زیر نظر نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها؛ ج ۱، قم: معارف، ۱۳۸۶، ۱۵۲ ص، رقعی.

شابک: ۰-۹-۰۷۲-۵۳۱-۹۶۴-۹۷۸

چاپ دیگر

تهران: فراندیش، چاپ ۱، ۱۳۸۵، ۱۸۲ ص.

شابک: ۰-۳۸۸۳۹۸-۹۶۴

مجموعه خاطرات تربیتی و معنوی مدیران، معاونان و روحانیان کاروان‌های عمره دانشجویی است که در آن تأثیر و نقش معنوی حج در تحول روحی دانشجویان منعکس شده است. از روحیه دانشجویان، نمازها و عبادت‌های آنها و از نگرش‌های متفاوتی که درباره مسائل مذهبی داشته‌اند، گزارش‌های کوتاهی صورت گرفته است. سفر حج و عمره به دلیل عظمت آن در دیدگاه مسلمانان معمولاً موجب تحول روحی و تغییرات درونی افراد می‌شود.

صدر، بنت الهدی^۲ (۱۹۳۹-۱۹۷۹ م)

ذکریات علی تلال مکه؛ ج ۱، قم: دارالکتاب الاسلامی، ۱۴۲۵ ق / ۱۳۸۳، ۷۴ ص، رقعی.

نویسنده در خلوت خود و بر فراز تپه‌های مکه احساس درونی خود را از این سفر زیارتی بازمی‌گوید و یافته‌های معنوی خود را عرضه می‌کند. مهم‌ترین نکته دوست دارد تجاربی که در جریان این تأملات معنوی به دست آورده، برای دیگران بازگو کند.

صموتی، مینا (متولد ۱۳۲۶)

ستون تویه؛ ج ۱، ورامین: واج، ۱۳۸۳، ۴۹ ص.

شابک: ۰-۳۰-۵۸۵۱-۹۶۴

خاطرات حج نویسنده است. نگارنده با این گرایش که: حج راهی برای بازگشت به سوی خداست، روشی برای دور شدن از شیطان و پلیدی‌ها و آمدن به سوی خداوند است، این سفرنامه را نوشته است.

۳. دختر فرهاد میرزا.

۴. همایونی، علویه.

۲. بنت الهدی صدر؛ صدرآینه؛ صدرنجفی، بنت - الهدی.

آنجا به دلیل آشنایی با برخی از امیرای کرمان به دربار ناصری راه پیدا می‌کند. دو سوم سفرنامه، مطالب مربوط به دربار ناصری است. این سفرنامه در جلد پنجم پنجاه سفرنامه حج قاجاری به کوشش رسول جعفریان نیز آمده است.

کوفگر، مهرانگیز (متولد ۱۳۱۲)

سفرنامه حج؛ ج ۱، تهران: الباب، ۱۳۷۸، ۲۹۷ ص، وزیری. شابک: ۳-۰۰-۶۹۸۱-۹۶۴

چاپ دیگر

تهران، طنین، چاپ ۱، ۱۳۷۸، ۲۹۷ ص.

نویسنده آنچه دیده یا شنیده، ذیل این عناوین به رشته تحریر درآورده است: حرکت از جدّه به مسجد جحفه و محرم شدن و رفتن به مکه، بیرون آمدن از مکه معظمه و رفتن به مدینه منوره، دیدار از مساجد مدینه منوره، حرکت از جدّه به ایران و اصفهان و برخی عناوین دیگر...

کهربایی، فاطمه (متولد ۱۳۶۵)

ناودان طلا: خاطرات و نکته‌هایی از عمره دانشجویی؛ ج ۱، تهران: سروش ملل، ۱۳۸۶، ۴۸ ص، رقی. شابک: ۷-۰۸-۲۷۹۸-۹۶۴-۹۷۸

گزارش خاطرات سفر عمره مؤلف است. وی به عنوان دانشجوی به سفر مکه و مدینه و حج رفته و مشاهدات و احساسات خود را در این سفرنامه نوشته است.

گوینده، مریم (متولد ۱۳۴۲)

خاطرات سفری ناشناخته؛ ج ۱، مشهد: آهنگ قلم، ۱۳۸۳، ۱۰۴ ص، رقی.

شابک: ۷-۲۵-۷۶۴۱-۹۶۴

خاطرات سفر نویسنده به مکه و مدینه است. این سفر در بهمن و اسفند ۱۳۸۷ واقع شده و او همه مشاهدات و یافته‌های خود را توصیف کرده است.

مجتهدی، مهین و وزینی، مصطفی

لیک دوست: خاطرات عمره مفرد از دو نگاه؛ ج ۱، همدان، کرشمه، ۱۳۸۲، ۸۱ ص.

شابک: X-۲۳-۸۱۲۴-۹۶۴

خاطرات حج عمره نویسندگان و بیان دیدگاه‌ها و مشاهدات آنهاست.

ملکیان نایینی، احترام

بهشت منع، زمین تمتع: سفرنامه حج؛ ج ۱، تهران: توکا، ۱۳۸۶، ۱۰۰ ص، رقی.

شابک: ۲-۶۲-۶۶۴۵-۹۶۴-۹۷۸

خاطرات نگارنده از سفر به مکه و اجرای مناسک و فرائض حج است.

علی میرزائی، مرجان (متولد ۱۳۵۰)

دیاریاز: سفرنامه حج بهار ۱۳۸۲؛ ج ۱، تهران: نیایش، ۱۳۸۵، ۲۰۰ ص، رقی.

شابک: ۶-۸-۹۲۸۹۵-۹۶۴

گزارش خاطرات نگارنده از سفر حج در سال ۱۳۸۲ است. طی آن به توصیف مکه و مدینه و بیان تاریخی مکان‌های مختلف آنها پرداخته و به گوشه‌هایی از زندگانی پیامبر ﷺ و برخی از آداب و مناسک حج اشاراتی کرده است.

فرخیان، سعیده السادات (متولد ۱۳۵۱)

سفرنامه‌های دیار عقیق؛ به کوشش ربابه فرخیان و زهرا سلمان؛ ج ۱، گلستان: عشق دانش، ۱۳۸۲.

شابک: ۶-۶۸-۷۸۳۹-۹۶۴

مؤلف اغلب به جنبه‌های اجتماعی حج، مثل آداب اجتماعی یا شعارهای سیاسی و فعالیت‌های سیاسی پرداخته است.

قرآنی، فاطمه (متولد ۱۳۳۳)

سفینه نور؛ ج ۴، مشهد: ولیعصر توس، ۱۳۸۸، جیبی.

شابک: ۴-۳۰-۸۰۶۲-۹۶۴-۹۷۸

نویسنده احساساتش را در هنگام اجرای حج تمتع با قلمی روان توصیف کرده است. این سفر در سال ۱۳۸۶ انجام شده است.

قند هاری فریدونی، میمنت

نشان کعبه ره‌آورد حج؛ ویرایش و بازنویس جهانگیر زمانی؛ ج ۱، تهران: آرون، ۱۳۸۴، ۲۰۶ ص، وزیری.

شابک: ۱-۰۵-۸۹۰۰-۹۶۴

گزارش توصیفی از سفر نویسنده به مکه و مدینه است. ضمن آنکه وی اطلاعات جغرافیایی و تاریخی دیگری از آیین‌ها و اماکن نیز به دست داده است.

کرمانی، علویه^۵ (قرن ۱۳ هجری قمری)

روزنامه سفر حج عتبات عالیات و دربار ناصری (۱۳۰۹-۱۳۱۲ ق / ۱۲۷۱-۱۲۷۳ ش)؛ به کوشش رسول جعفریان؛ ج ۱، قم: مورخ، ۱۳۸۶، ۲۱۶ ص.

شابک: ۶-۲-۹۰۵۱۸-۹۶۴-۹۷۸

گزارش سفرهای یک بانوی کرمانی به نام بانو علویه کرمانی به عتبات مکه و مدینه است. او در سال ۱۳۰۹ قمری از کرمان عازم بمبئی و از آنجا با کشتی عازم جدّه شده و پس از انجام اعمال حج، از راه جبل به عتبات عالیات برگشته و پس از زیارت مرقد اهل بیت علیهم السلام عازم ایران شده است. وی در قم به جای بازگشت به کرمان، عازم تهران شده و در

۵. بانو علویه کرمانی؛ علویه کرمانی.

وی در سفرنامه خود، چگونگی حرکت به سوی مکه، انجام اعمال واجب حج، دیدار از اماکن مختلفی چون مسجد الحرام، غار حرا، عرفات، سرزمین منا و... را به تفصیل شرح می‌دهد.

میرزادگی، شکوه (متولد ۱۳۲۳)

سعی هاجر؛ تهران: فاروس ایران، ۱۳۵۶.

شکوه میرزادگی روزنامه‌نگاری است که در سال ۱۳۵۶ مشاهدات و دریافت‌های خود از سفر حج را با بیانی شیوا و قلمی شیرین و توانا نگاشته است.

ناصح، شمسی (متولد ۱۳۰۷)

طلوع شمس؛ چ ۱، تهران: بهجت، ۱۳۸۸، ۱۲۰ ص، رقعی.

شابک: ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۲۷۶۳ - ۳۰ - ۶

خاطرات حج که در قالب شعر فارسی توصیف شده است. نویسنده احساسات، یافته‌ها و خاطرات خود را با چند قطعه شعر بیان کرده است.

وقارالدوله، سکینه سلطان

روزنامه سفر عتبات و مکه ۱۳۱۷ ق / ۱۲۷۹ ش؛ به کوشش

رسول جعفریان و کیانوش هفت‌لنگ؛ چ ۱، تهران: علم،

۱۳۸۸، ۱۶۸ ص.

شابک: ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۲۲۴ - ۱۷۲ - ۹

خاطرات یکی از زنان دوره قاجار، مشهور به سکینه سلطان وقارالدوله اصفهانی کوچک، از سفر به عتبات عالیات و مکه مکرمه در سال ۱۳۱۷ قمری (۱۲۷۹ شمسی) است. این سفرنامه در جلد هفتم پنجاه سفرنامه حج قاجاری به کوشش رسول جعفریان نیز آمده است.

هرندی زاده، مرجان (متولد ۱۳۳۴)

سفر به اولین خانه: مجموعه خاطرات سفر حج؛ به کوشش

مرجان هرندی زاده، نفیسه نفیسی و نسرین نفیسی؛ چ ۱،

اصفهان: نهفت، ۱۳۸۸، رقعی.

شابک: ۹۷۸ - ۶۰۰ - ۹۰۵۶۳ - ۳ - ۹

مجموعه خاطرات سفر حج خانم هرندی زاده است. این سفرنامه گویای نگاه و تحلیل‌های معنوی و عبادی یک خانم ایرانی است.